

İnceleme Makalesi / Review Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 75-97.

Hız. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi*

Ebuzer GÜMÜŞ

İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü

Yazar Notu

Ebuzer GÜMÜŞ ● <http://orcid.org/0000-0003-1315-2399>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makale ile ilgili iletişim için Ebuzer GÜMÜŞ, Cankurtaran Mh., Gülhane Parkı Sk., No:15, Fatih, İstanbul, Türkiye adresine başvurunuz. ebuzer.gumus@ktb.gov.tr

Cist Tomb Cover in Eyüp Sultan Tomb

Ebuzer GÜMÜŞ

İstanbul Tombs Museum Directorate

Author Note

Ebuzer GÜMÜŞ ● <http://orcid.org/0000-0003-1315-2399>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

For communication regarding this article, please contact Ebuzer GÜMÜŞ, Cankurtaran District, Gülhane Parkı Street, No: 15, Fatih, İstanbul, Türkiye. ebuzer.gumus@ktb.gov.tr

---

* Gönderilme Tarihi: 29 Mart 2024; Kabul Tarihi: 25 Kasım 2024; Yayımlanma Tarihi: 31 Ocak 2025

Öz

18. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar özellikle Osmanlı hanedanı ile din büyüklerinin türbelerinde sanduka örtüsü olarak kullanılan puşideler, yapım tekniği ve süsleme kompozisyonu ile geleneksel el sanatlarımızda önemli bir yere sahiptir. Ancak kıymete haiz bu eserler araştırmacılar tarafından yeteri kadar konu edilmemiştir.

Bu çalışmada Eyüp Sultan Türbesi olarak bilinen ve içerisinde İstanbul tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Hz. Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin metfun olduğu türbedeki Maraş İşi sanduka puşidesi; malzeme, işleme tekniği, süsleme ve tarihlendirme açısından incelenmiştir. Özellikle kimi kaynaklarda Sultan II. Mahmud (1808/1839) Dönemi'ne, kimi kaynaklarda ise Sultan II. Abdülhamid (1876/1909) Dönemi'ne tarihlendirilen bu puşidenin, müze ve Osmanlı arşivinden yararlanılarak imal tarihi tespit edilmeye çalışılmış ve elde edilen bulgular neticesinde Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde imal ettirildiği tespit edilerek tarihlendirme sorunu ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatı, Puşide, Sanduka Örtüsü, Eyüp Sultan, Türbe

Abstract

From the late 18th century until the early 20th century, pusheeds, which were used as sarcophagus covers especially for the tombs of the members of the Ottoman dynasty and religious elders, have an important place in our traditional handicrafts with their construction technique and ornamental composition. These valuable works, however, have not been sufficiently discussed by researchers.

In this study, the Maraş İşi chest cover of the tomb known as Eyüp Sultan Tomb, where Hz. Khalid b. Zeyd Abu Eyyûb al-Ansârî, who has a prominent place in the history of Istanbul, is buried, is examined in terms of material, processing technique, ornamentation and dating. In particular, dating of this cover, the period of Sultan Mahmud II (1808/1839) according to some sources, is tried to be determined by making use of the Museum and the Ottoman archive. As a result, this article determines that the cover was manufactured during the reign of Sultan Abdülhamid II and thus eliminates the dating problem.

Keywords: İslamic Art, Puside, Chest Cover, Eyüp Sultan, Tomb.

Hz. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi

Arapçada kutu, sandık manasındaki sundûk (الصندوق) kelimesinden türetilen sanduka, tabutla aynı anlamda kullanıldığı gibi, türbelerde mezarların üzerinde yer alan tabut şeklindeki ahşaptan mamul mezar üstlerini de ifade eder (Pakalın, 1993, s. 123; Bozkurt, 2009, s. 102).

Eski Mısır ve Yunan medeniyetleri ile eski İran hükümdarlarının mezarlarında karşılaşılan sanduka geleneği, İslam toplumlarına Irak ve İran üzerinden yayılmıştır. Özellikle Selçuklular Dönemi'nde yaygınlaşan bu gelenek, onların üzerinden Anadolu'ya ulaşmış ve Osmanlı Dönemi'nde yoğun bir şekilde kullanılarak farklı ebat ve çeşitlerde sandukalar yapılmıştır. Bu sandukaların üzerleri ise değerli kumaş ve kaftanlarla örtülmüştür (Bozkurt, 2009, s. 102-104).

Farsça örtü, örtünme anlamına gelen pûşîde (پوشیده) doğrudan sandukaların üzerini örtmek için kullanılan örtüleri ifade eder (Devellioğlu, 1982, s. 1042).

Türbelerde metfun şahsiyetlere gösterilen saygının bir göstergesi olarak sandukalarının üzerinin, metfunun günlük hayatında kullandığı kaftan ve değerli kumaşlarla örtülmesi, Orta Asya'dan gelen bir geleneğin İslamiyet sonrasına yansımadır. Nitekim 14. yüzyıl gezginlerinden İbn Batuta, Şam gezisinde Zekariyya Peygamber'in lahdi üzerine serilmiş siyah ipekten bir örtüden bahsetmektedir (Aykut, 2004, s. 137; İpek, 2005, s.337).

Osmanlı Dönemi'nde, başta padişahlar olmak üzere önemli şahsiyetlerin sandukalarının üzeri, kendilerine ait kaftan, elbise ve değerli kumaşlarla örtülmüştür. Örneğin Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeye göre Sultan I. Ahmed'e ait olup türbesinde muhafaza edilen elbiselerin kayıtlarının tutulduğu görülmektedir (BOA, nr. 599-47). Bu gelenek Yavuz Sultan Selim Türbesi'nde hâlâ devam etmekte olup sultanın sandukasının üzerinde Mısır Seferi'nde giymiş olduğu kaftan bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1

Yavuz Sultan Selim'in Sandukası Üzerinde Bulunan Kaftan

Sandukaların üzerine ölen kişinin elbise ve kaftanının örtülmesinin yanı sıra kutsal olarak adlandırılabilen Kâbe örtüsü, Settare-i Şerife, Ravza-i Mutahhara örtüsü ile Müvâcehe-i Şerif gibi örtülerin yenileri Surre alayıyla gönderilir; eskileri İstanbul'a getirilerek Padişah, Valide Sultan, Şehzade, din büyükleri ve devlet ricalinin sandukaları üzerine örtülürdü (Yıldız Kısacık, 2020, s. 7-8). Ancak bu örtüler doğrudan sandukanın üzerine serilmez, sandukanın üzeri, astar görevi gören çuha ile kaplandıktan sonra asıl örtü ile örtülür ve üzerine yukarıda bahsedilen kutsal örtüler konulurdu.

Tüm bu sanduka örtü çeşitlerinden en yaygını ise puşide olarak adlandırılan sanduka örtüleridir. Çeşitli kumaş ve teknikle işlenen bu örtüler, gerek süsleme çeşidi gerekse yapım tekniği açısından sanat tarihinde yeteri kadar incelenmemiş ve hak ettiği değeri görememiştir.

Puşideler içerisinde Osmanlı hanedan türbeleri ile bazı din büyüklerinin türbelerinde yaygın olarak kullanımı olan Maraş İşi (dival veya mihlama) olarak adlandırılan sanduka örtüleri önemli bir yer kaplamaktadır.¹

Bu makalede, İstanbul Türbeler Müzesi'nin (İTM) envanterine kayıtlı (Env. n. 1723), Eyüp Sultan Türbesi olarak bilinen ve içerisinde İstanbul tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Hz. Hâlid'in metfun olduğu türbedeki Maraş İşi sanduka puşidesini malzeme, işleme tekniği, süsleme ve tarihlendirilme açısından değerlendirerek bu hususta literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Hz. Halid (Eyüp Sultan) Türbesi Maraş İşi Sanduka Puşidesi

İstanbul'un en çok ziyaret edilen mekânları arasında yer alan Eyüp Sultan Türbesi'nin asıl adı Hz. Halid Türbesi'dir. Türbede metfun sahibilerden Hz. Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye gösterilen hürmet neticesinde Eyüp Sultan olarak anılmaktadır. İstanbul'un Müslümanlar tarafından yapılan ilk kuşatmasında (699) vefat eden ve buraya defin olunan Hz. Halid'in kabri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u Fethi (1453) esnasında bulunarak üzerine türbe inşa edilmiştir (Eyice, 1995, s. 11).

Osmanlı protokolünde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklı olarak İstanbul'un en önemli dini ziyaretgâh yerlerinden biri olan Eyüp Sultan Türbesi Osmanlı sultanları, hanedan üyeleri ve devlet ricali tarafından sık sık ziyaret edilirdi ve çeşitli hediyeler sunulurdu. Nitekim türbede çok sayıda vakfedilmiş teberrükât eşyası bulunmaktadır. Bu eşyaların en önemlilerinden biri de büyük bir titizlikle dokunan sanduka puşideleridir (Şekil 2, 3)

¹ Kökeni Anadolu Selçuklularına dayanan ve kadim bir nakış geleneği olan Maraş İşi, Kahramanmaraşlı ustalar tarafından yoğun kullanıldığı için bu adı almakla birlikte dival nakış ve mihlama gibi isimlerle de almaktadır. Osmanlı'da ipek ve sırma kumaşlar saray eşrafının elbiselerinde kullanılmaktayken daha sonra bu işleme tekniği türbelerin sanduka örtülerinde de kullanılmaya başlanmıştır. İşlenecek olan kumaşın ince olmaması gerektiğinden genellikle kadife ve derinin kullanıldığı bu tekniğin uygulanmasından önce, işlenecek olan kalıbın hazırlanması gerekmektedir. İnce bir kâğıda çizilen desen, daha sonra çirişli karton üzerinden möhlüğe adlı özel bıçağı yardımıyla oyulup ve düzgünce kesilerek kumaşa yapıştırıldıktan sonra mukavva ile kabartılıp desteklenerek cülde denilen özel tahta tezgâhta sırma veya sim ile işlenen, altta mumlanmış kumaş rengindeki iplikle karşılıklı tutturularak işlenmektedir. Yüzeyinde bulunan desenlere derinlik katan bu uygulamanın en önemli özelliği, kumaşın ön ve arka yüzünden yürütülen iki ayrı ipin görünmemesidir (Sürür, 1976, s. 40-41; Adıgüzel ve Akbulut, 2017, s. 2).

Şekil 2

Eyüp Sultan Türbesi Sanduka Alanından Görünüm

Şekil 3

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinden Görünüm

İşleme Tekniği ve Kullanılan Malzemeler

Puşide, siyah renk kadife üzerine dival işi tekniğinde sırma ile işlenmiştir. Altında krem renk keten kumaş kullanılmıştır. İşlemlerde sırma ile düz sarma, yarma sarma ve verev sarma tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra işlemlerdeki kabartmalar çirişli karton, deri destekler ve sırmaların birkaç kat kullanımıyla oluşturulmuştur.

Süsleme özellikleri

Başucu, ayakucu, sağ ve sol yüzler olmak üzere dört parçadan oluşan puşidede süsleme kompozisyonu bitkisel, geometrik ve yazılı bezemelerden (hat) oluşmaktadır. Bu parçalardan sadece ayakucunda bitkisel süsleme kullanılmış; diğer parçalarda geometrik, bitkisel ve yazılı bezeme birlikte kullanılmıştır. 137 x 140,5 cm ebatlarında üçgen bir forma sahip ayakucu, merkezde saksı içerisinde çıkan çiçek demeti ve onu çevreleyen çiçeklerle oluşturulmuş iki bordürden meydana gelmektedir (Şekil 4).

Şekil 4

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Ayakucu

Hatlar

Puşidenin süsleme kompozisyonu oluşturan en önemli öge, celi sülüs hatla işlenmiş Kelime-i Tevhid, Kelime-i Şehadet ve yedi hadisten oluşan yazı kuşağıdır. Dikdörtgen formulu bitkisel desenli kartuşlar içerisine alınan yazılar; puşidenin başucu, sağ ve sol yüzlerinde yer almaktadır.

Başucu. 148x140 cm ebatlarında, üçgen formlu bir parçadan oluşan başucu puşidesi, serlevha olarak adlandırılmaktadır. Ancak burada geleneksel puşidelerde gördüğümüz metfunun adı ile doğum ve ölüm bilgilerinin yerine oval form içerisine alınmış celi sülüs hatla istif düzeninde Kelime-i Tevhid, onun altında ise üç satır hâlinde Eyüp Sultan'a duasının olduğu Hadis-i Şerif yer almaktadır. Yazılı bezemenin etrafı ayakucunda olduğu gibi iki geniş bitkisel desenli bordürle çevrelenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Başucu

Metin:

الله ربّي ولا سواه

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يكن بك سويا ابا ايوب صدق رسول الله (رضي الله عنه وعن سار الصحابة

والمهاجرين والانصار اجمعين)

Okunuşu ve Anlamı:

Allahu Rabbi ve Lâ-Sivâh

Kâle Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve sellem La Yekun Bike Süün Ya Ebâ Eyyüb Sadaka Resulullah (Radiyallâhu anh ve an sâiri's-sahâbeti ve'l-muhâcirîn ve'l-ensâr ecma'in)

Allah'tan başka rab yoktur.

(Allah'ın Resulü Allah'ın Selamı Onun Üzerine Olsun Dedi Ki: Sana kötülük dokunmasın ya Eba Eyyüb'' Allah'ın resulü doğru söylemiştir.)

Sol Yüz. 295x110 cm ebatlarındaki sol yüzde girift dal ve çiçeklerle oluşturulmuş bordürlerden meydana gelen kuşaklar bulunmaktadır. Bu kuşakların içerisinde celi sülüs hatla Ensar hakkında üç Hadis-i şerif ve bu hadis-i şerifleri ortadan ayıran bir kuşak içerisinde Kelime-i Şehadet'in bir bölümü yazılmıştır (Şekil 6).

Şekil 6

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Sol Yüzü

Metin 1:

قال النبي صلى الله عليه وسلم آية الإيمان حبّ الأنصار وآية النفاق بغض الأنصار

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem Ayetü'l-imân hubbu'l-Ensâr ve Âyetü'n-nifâk buğzu'l-Ensâr.

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: İmanın alameti Ensar'a olan sevgidir, münafıklığın alameti ise Ensar'a olan nefrettir.)

Metin 2:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم انه لا يموت رجل من اصحابي ببلد من البلدان الا كان له نوراً و بعثه الله يوم القيمة سيّد

اهل ذلك البلد

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem: İnnehu lâ yemûtu raculün min ashâbi bi-beledin mine'l-beledân illâ kâne lehu nuran ve ve beasallahu yevmü'l-kiyamete seyyidi ehli zâlîke'l-beled

(Allah Resülü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ashabımdan herhangi bir kimse bir şehirde vefat ederse orası için nur olur ve kıyamet gününde o şehrin halkının efendisi olarak dirilir.)

Metin 3:

قال النبي صلى الله عليه وسلم من احبّ الانصار احبّه الله و من ابغض النصار ابغضه الله

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem men ehabbe'l-Ensâr ehebbehullah ve men ebğada'l-Ensâr ebğadahullah

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Kim Ensar'ı severse Allah da onu sever, kim Ensar'a buğz ederse Allah da ona buğz eder.)

Metin 4:

اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان

Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne...

(Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki...)

Sağ Yüz. 295x110 cm ebatlarında olan sağ yüz de sol yüzle aynı kompozisyona sahiptir. Bu defa Kelime-i Şehadetin bir diğer bölümü yazılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Sağ Yüzü

Metin 1:

قال النبي صلى الله عليه وسلم أيما ارض مات بها رجل من اصحابي كان قائدهم نورهم يوم القيمة

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem: Eyyumâ ardi mâte bihâ raculün min ashâbî kâne kâ'iduhum ve nûruhum yevmü'l-kiyameh.

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Herhangi bir beldede ashabımdan biri vefat ederse o beldenin kıyamet günü komutanı ve nuru olur.)

Metin 2:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الا اعلمك يا ابا ايوب كلمته من كنز الجنة اكثر من قول لاحول ولا قوة الا بالله

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem elâ uallimuke yâ Ebâ Eyyûb Kelimeten min kenzi'l-cenneti eksir min kavli Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh.

(Allah Resulü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ey Eyyûb! Sana cennetin anahtarı olan bir kelime öğreteyim mi: Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh (güç ve kuvvet yalnız yüce ve büyük olan Allah'a aittir)

Metin 3:

قال النبي صلى الله عليه وسلم من أحبّ الانصار أحبّه الله و من ابغض النصار ابغضه الله

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem Ashâbi ke'n-nücûm bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm.

(Allah Resulü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ashabım gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarmanız, hidayete erersiniz.)

Metin 4:

محمداً عبده و حبيبه ورسوله

Muhammeden abduhu ve habîbuhu ve resûluhu.

(Muhammed Allah'ın kulu, habibi ve resulüdür.)

Dönemi

Sanduka puşideleri, tekstil ve deri gibi organik malzemeden imal edildiğinden zamanla nem, toz, fiziksel temas vb. gibi dış etkenler ve kullanım kaynaklı yıpranmalar neticesinde farklı dönemlerde yeni imal edilen puşidelerle değiştirilmiştir.²

Eyüp Sultan'ın sanduka puşidesi de bizzat Osmanlı sultanlarının emriyle yenilenmiştir.³ Ancak araştırmacılar tarafından puşidenin tarihi ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmuş, bu da puşidenin dönemi ile ilgili çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Bu hususta iki farklı görüş ağırlık kazanmaktadır. Bunlardan birincisi puşidenin Sultan II. Mahmud (1808/1839) tarafından yapılan onarımlarında (1819/20) imal edilip yerine konulduğu, diğeri ise Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki onarımlar (H.1322) esnasında önceki puşidenin birebir taklidi olarak imal edildiğidir.

Puşidenin 1819 onarımları esnasında Sultan II. Mahmud Dönemi'nde yerine konulduğu ve üzerindeki yazıların Sultan II. Mahmud ile ünlü hattat Mustafa Rakım Efendi'ye (1757-1825) ait olduğuna dair ilk bilgi Hüseyin Aynavsarayi'nin yazdığı ve Ali Satı Efendi ile Süleyman Besim Efendi'nin zeyil ettiği Hadikatü'l-Cevâmi adlı eserde yer almaktadır. Eserde Puşide ile ilgili şöyle denilmektedir:

“Ba'de cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Gâzî hazretlerinin zemân-ı saltanatlarında, ya'ni bin iki yüz otuz beş senesi muharremü'l-harâmının on üçüncü isneyn (01/11/1819) günü türbe-i şerifenin ta'mirine bed' olunub, in-i binâ ta'yin olunan Ahmed Efendi mübâşeretıyla sene-i mezbûre rebtû'l-âhirinin beşinci (21.01.1820) günü tekmil olunub ve yine o sene merkad-i sa'âdetin pûşidesi dahi tecdîd olundu. Üzerindeki olan yazıların vasatındaki kuşak

2 Eskiye puşidelerin yenileriyle değiştirildiğine dair Osmanlı Arşivi'nde birçok belgeye rastlanılmaktadır. (BOA, Y.MTV., nr. 303-80, HH.İ., nr. 170-4). Bununla beraber yenisi ile değiştirilen puşidelerden Yavuz Sultan Selim (Env. 6082), Sultan III. Selim (Env. 4804) ve Mihrişah Valide Sultan'a (Env. 6505) ait puşideler günümüze kadar gelmiş ve İTM'nin depolarında muhafaza edilmektedir.

3 Eyüp Sultan'ın sandukasına ait eskiye puşideler yenileri ile değiştirilmiştir; eskiler ise bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda muhafaza edilmektedir (Baş ve Gözeller, 2024, s. 94).

resmindeki yazı, Sultan Mahmûd Hân hazretlerinin kendi hatt-ı hümayûnlarıdır (...)” (Galitekin, 2001, s. 338-339). Bu hususta Akakuş (1973, s. 89), Giray (1975, s. 77), Alpak (1989, s. 16), Tahman (1994, s. 241), Eyice (1995, s. 12), Haskan (1996, s. 152), Barışta (1997, s. 95; 1999, s. 96; 2012, s. 100), Güven (2000, s. 316), Doğanay (2001, s. 105), Teksarı (2005, s. 12) gibi araştırmacılar da aynı bilgiyi tekrarlamıştır.

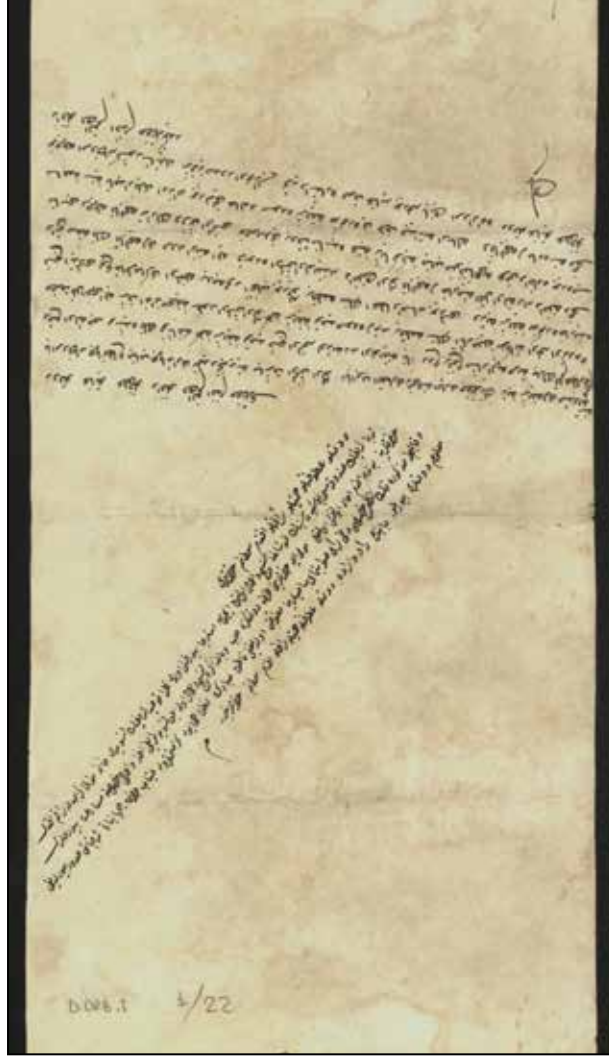
Sultan II. Abdülhamid (1876/1909) tarafından birebir aynı olarak yeniden imal edildiğine dair bilgi ise, aslı bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde (TSM, A., c.1) bulunan Türbeler Teberrükât Defteri’nin 1. cildinde yer almaktadır. Söz konusu defterde 177 numarada kayıtlı olan puşidenin evsafına şu kayıt düşülmüştür:

“*Hırka-i saadet üzerinde mefrûş siyah kadife üzerine sarı sırma ile Sultan Mahmud Han-ı merhumun hattât-ı şehîr Rakım ile müştereken tahrîr ve tertîb eyledikleri hattı takliden aynı tertîb ile i‘mâl olunmuş ve re’s-i saâdet cihetine ve beyzatü’ş-şekil kitabe derûnunda “Allâhu Rabbî ve li-esrâhu” ibâresi ve onun tahtında müstatir bir kitâbe dâhilinde “...? yâ Ebâ Eyyûb” hadîs-i şerîfi ve alt kısmının tarafeynine bir kitâbe vaz’ıyla her ikisine “Radiyallâhu an ve an sâiri’l-sahâbeti ve’l-muhâcirîn ve’l-ensâr ecma’in” tarzîyesi bi’l-münâsafe taksîm olunmuş ve re’s-i sa’âdetin üzerine sağ cihetindeki bir aded kitâbe derûnunda “Ashâbî ke’n-nücûm bi-eyyihim ikteydtüm ihtedeytüm” ve kadem-i sa’âdet üzerine müsâdif olan uzun bir kitâbe dahilinde de “(.....)” her iki hadîs-i şerîf arasında fâsıla arazâtı kitâbe içerisine “Muhammeden abdühü ve rasûlühü” kelime-i şehâdetin âhar ibâresi ve yine sağ tarafına âidâtın üzerine “Elâ-a’lemûke yâ Ebâ Eyyûb” ilâ ahir hadîs-i şerîfi ve sol tarafın re’s-i sa’âdet üzerine “âyetü’l-îmân hubbû’l-ensâr ve âyetü’l-infâk ba’zû’l-ensâr” ve bundan sonra arazâtı kitâbede kelime-i şehâdetden “Eshedü enlâ ilâhe illallâh” ibâresi evvelki hadîs ile ikinci kitâbe dahilinde ve kadem-i sa’âdet üzerine “Men ehabbü’l-ensâri ehbellâh ve men ebgaza’l-ensâri ebgazullâh” hadîs-i şerîfi fâsıl olduğu ve sol cihetine âidâtın üzerine de “İnehû lâ yemûtü racülün min ashâbî (...)” hadîs-i şerîfleri işlenmiş ve kitâbe çizgileri üzeri ve etekleri kenar süvleri aynı renk sırma ile mütenevvi’ çiçekli ve kadem-i sa’âdetin şark cihetine âid eteği üzerine saksı üstüne de kaptan çiçek işlemeli ve tarih-i i‘mâli 322 ve vaz’ı tarih ide 327 sene-i hicriyesine müsâdif olmasına nazaran bundan evvel icrâ kılınan tahrîrden muahhar ve bu sebeple teberrükât defterinde gayr-ı mukayyedir.” (Güven (1998, s. 315-316); Berk (1999, s. 55) ve Şehsuvaroğlu (2005, s. 151) çalışmalarında bu bilgiyi aktarmışlardır.*

Puşidenin hangi dönemde imal edildiğine dair en net bilgilere Osmanlı Arşivi’nde rastlanılmaktadır. Konu ile ilgili ilk belge, 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkiredir. Sadaret makamından Mabeyn Başkatıplığına gönderilen söz konusu tezkirede özetle; tamiratı yapılacak olan Eyüp Sultan Türbesi’nin değiştirilecek olan sanduka örtüsüne Kelime-i Tevhid işleme vazifesinin Rakım Efendi’ye verilmesi ve işlenecek olan yazının ondan alınarak örtünün dokutturulması için padişahın izin talep edilmiştir. Bu talebe ilişkin alınan cevabi yazıda ise padişah tarafından gerekli iznin verildiği anlaşılmaktadır (BOA, nr. 1-22), (Şekil 8).

Şekil 8

29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkire.

“Devletlü, inâyetlü atûfetlü re’fetlü velinimetim efendim hazretleri

Bâ-emr u fermân cihân-mutâ‘ cenâb-ı cihân-dârî ta’mir ve tecdîdine mübâşeret olunmuş olan Ebâ Eyyûb Ensârî radî anhu’l-Bârî hazretlerinin türbe-i şerifleri sandukasına vaz’ olacak pûşîdenin kuşağına kelime-i şerife-i tevhîd nesc olunmak lazımeden olduğuna binaen ruh-ı pür fütûh-ı müşarünileyhe hürmeten mübârek kalemi utârid-rakam hazret-i zıllullahî ile şeref-endâz sahîfe-i sûtûr olmuş olan kelime-i şerife-i tevhîd-i mesûdelerinden bir kît’asının âsâr-ı celfîe-i mülûkâne olmak üzere nesc ettirilmiş layih-ı hâtır-ı çâkeri olmağla ber-vecih muharrer intihâb buyurulan bir kît’asının i’ta ve ihsan buyurulması ve türbe-i şerife-i mezkure haricinde vaki’ sofanın kaliçeleri mürûr-ı ezmine ile fersûde olmuş olduğundan dahilinde olan kaliçeler haricine nakl olunarak dahiline dahi münasibi vecihle kaliçe tedarük ve ferş olunması hususlarını bir vakt-i münâsibde atebe-i süreyyâ-kevkebe-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî’ye arz u ifâde buyurub müsaade-i seniyye-i tâcidârilere erzân buyurulduğu halde mesude-i şerife-i mezkure-yi taraf-ı abidaneme irsâle ve kaliçeler madesine dahi ne-vecihle emr u fermân kişver-sitânleri şeref-sudur buyurulur ise tahrir ve iş’âre sarf-ı inâyet buyurulmak babında emr u irâde devletlü inayetlü atûfetlü re’fetlü velinimetim efendim hazretlerindir.

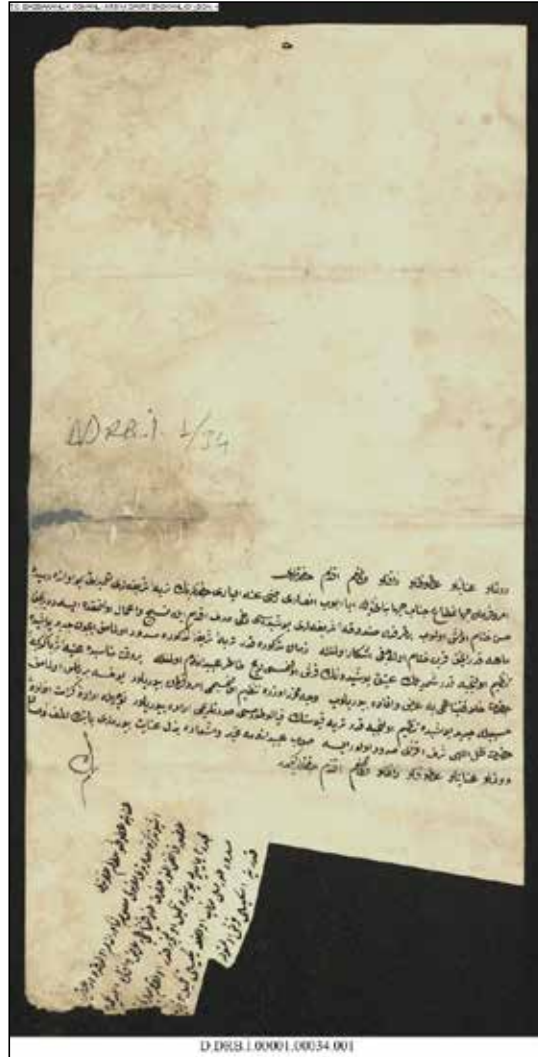
Devletlü, atûfetlü, hamiyetlü, re'fetlü efendim sultanım hazretleri

Türbe-i şerifin sandukası puşidesinin kuşağına nesc ve i'mal olunmak için istircâ buyurulmuş olan kelime-i tevhid-i şerifin tesvîdi hâlâ mevâlî-i kiramdan Rakım Efendi hazretlerine bundan akdam ihale olunmuş olmağla mumaileyh hazretlerinin taraf-ı devletlerinde celb ve bi'l-müzâkere nesc ve i'mâl olunacak tesvîd-i şerifi ahz ve i'mal hususuna müsaade buyurulmaları ve kalıçe-i mazkurenin tanzimi hususu dahi re'y-i sevâb-nümâ-yı sâmillerine müfevvız olduğunu nâtik-ı mübârek nutk-ı hümâyîn-ı kerâmet-makrûn-ı cenâb-ı hazret-i cihân-bânî şeref-pâş-ı sudûr buyurulduğu ma'lum-ı devletleri buyurulmak bâbında re'y ve irâde Devletlü, atûfetlü, hamiyetlü, re'fetlü efendim sultanım hazretlerindir.”

Bu belgeden tam iki yıl sonra 29 Zilhicce 1238 (16 Eylül 1823) Sadaret makamından Mabeyin Başkatibine gönderilen tezkirede ise söz konusu puşidenin dokumasının henüz tamamlanmadığı, tamamlanma süresinin bir buçuk ay kadar süreceği, bu nedenle puşidenin tamamlanana kadar türbenin ziyarete açılmaması ve eski puşidenin yenisi gelene kadar sandukanın üzerinde kalması istenmiştir (BOA, nr. 1-34), (Şekil 9).

Şekil 9

29 Zilhicce 1238 (16 Eylül 1823) tarihli tezkire

“Devletlü, inâyetlü, atûfetlü velinimetim efendim hazretleri

Emr u fermân cihân-mutâ‘ cenâb-ı cihân-bânî ile Ebâ Eyyûb Ensârî radî anhu’l-Bârî hazretlerinin türbe-i şerifeleri ta’miratı bu evânda reşide-i hüsn-i hitâm olmuş olub bir tarafda sanduka-i şerifeleri pûşidesi dahi sarf-ı ikdâm ile nesc ve i‘mâl olunmakta ise de bir buçuk mâha kadar ancak karîn-i hitam olacağı âşikâr olmağla zaman-ı mezkûreye kadar türbe-i şerife-i mezkûrede mesdûd olmamak için cedîd pûşide tanzîm oluncaya kadar şimdilik atık puşidenin ferş olunması layih-ı hâtır-ı abîdanem olmağla bir vakt-i münâsibde atebe-i süreyyâ-kevkebe-i hazret-i Hilâfet-penâhî’ye arz u ifâde buyurulub vech-i muharrer üzere tanzim olunacağı emr u fermân buyurulub yohsa bir baş olmamak hasabiyle cedîd pûşide tanzim oluncaya kadar türbe kapusunun kapalı durması suretlerimi buyurulub ne vecihle irâde-i kerâmet ifâde-i hazret-i zıllullah-ı şeref-efzâ-yı sudur olur ise savb-ı ‘abîdâneme tahrîr ve iş‘âre bezl-i inâyet buyurmaları bâbında lütf u ihsân devletlü inâyetlü atûfetlü velinimetim efendim hazretleridir.

İnâyetlü atûfetlü Sultanım hazretleri

İşbu tezkire-i saâdetleri mefhûmı ma’lûm-ı senâverânem oldukda [...] huzûr-ı fâizü’n-nûr-ı hazret-i hilâfet-penâhiye arz ve ifade eyledikde müceddeden yapılan pûşide tekmîl oluncaya kadar ol-makâm-ı mübâreke [...] mesdûd durması münâsib olmakla yenisi tekmîl oluncaya kadar yine eskisi ferş olunsun.”

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere türbede 1819 tarihinde başlayan onarım ile puşidenin tamamlanarak yerine konulması arasında yaklaşık dört yıl gibi bir süre bulunmaktadır. Bu da türbe onarımlarının süresi hakkında fikir vermektedir.

Ancak söz konusu puşidenin Eyüp Sultan için dokunan son puşide olmadığı Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından kaleme alınan 20 Recep 1312 (17 Ocak 1895) tarihli tezkireden anlaşılmaktadır (BOA, nr.113-31), (Şekil 10).

Belgeye göre Eyüp Sultan’ın sanduka puşidesi geçen zaman zarfında yıprandığı ve yeni puşidenin Ramazan ayına kadar yetiştirilmesi gerektiği için Ayasofya Camii mahfilinde imal edilmek üzere sarrac esnafından Tahsin ve Mehmed efendilere sipariş verildiği ve puşidenin eski puşidenin üzerindeki hatlar dâhil birebir aynı şekilde dokunacağı anlaşılmaktadır:

Şekil 10

20 Recep 1312 (17 Ocak 1895) tarihli tezkire

“NEZÂRET-İ EVKÂF-I HÜMÂYÛN

Mektûbî Kalemî

Aded 82

Eyyüb Ensârî radiyallahu anh hazretlerinin merkâd-ı mübârekleri üzerindeki pûşidenin fersûde olduğu mesmû'-ı âlî buyurulduğundan bir me'mur i'zâmıyla icrâ-yı tahkikat olunarak mezkûr pûşidenin mürûr-ı zaman ile bozulmuş olduğu anlaşıldığı halde serî'an diğerinin bi'l-i'mâl Ramazân-ı Şerîf'den evvel mahline Îsâl ile tebdîl olunması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî muktezâ-yı münifinden bulunduğu 25 Kânûn-i evvel sene [1]310 tarihli tezkire-i aliyye-i kerîmânelerinde iş'âr olunması üzerine ber-mucib-i emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i zıllullahî me'mûr-ı mahsus i'zâmıyla icrâ ettirilen keşf ve mu'ayenede pûşidenin hakikaten mürûr-ı zaman ile fersûde olduğu anlaşılmasıyla serrâç esnafından lazım gelenler celb ile atîkinin aynı olarak siyah kadife üzerine mevcut hutut-ı celîle işlemenin ve Ramazân-ı Şerîf'e kadar ikmâline çalışılmak ve me'mûrîn-i mahsûsası nezaretiyle Ayasofya Mahfil-i hümâyûnu Sofası'nda i'mal olunmak üzere Tahsin ve Mehmed

Efendilere sipariş olunarak sırma vesâir levâzımatı dahi mübâya' kılınmış olmağla mezkûr pûşîdenin kadife ve sırma ve levâzım-ı sairesi esmâniyla i'maliyesi-çün i'nde'l-keşf ve't-tahmîn sarfı mukteza idüğü anlaşılan otuz iki bin beş yüz guruşa kadar meblağın üç yüz on senesi Evkâf bütçesine ilaveten tesviyesi hakkında her ne vechile emr u ferman-ı hümâyun-ı Hazret-i Hilâfet-penâhi şeref-efzâ-yı sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfene tevîfikan hareket olunmak üzere arz ve istizân keyfiyete ibtidâr kılındı ol-babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 20 Receb sene 1312 ve fi 5 Kânûn-i sâni sene 1310

Nazır-ı Evkâf-ı Hümâyun

Galib (imza)

Mucibince icabı icra kılınmıştır. Fî 24 Ramazan sene 1312”

Ancak Eyüp Sultan'ın sandukası üzerine serili mevcut puşidenin yukarıda belirtilen puşidelerden biri olmadığı, bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda 31/1687, 31/1688 ve 1689 ile 31/1700, 31/1704 ve 31/1705 envanter numaralarında kayıtlı bulunan ve Eyüp Sultan Türbesi'ne ait iki puşideden anlaşılmaktadır (Baş ve Gözeller, 2024, s. 94).⁴

Söz konusu puşidelerden 31/1688 envanter numarasında kayıtlı ayakucu puşide parçası ile 31/1689 puşide parçasında yer alan ketebelerden puşide üzerindeki yazıların H. 1235 m 1819/20 tarihinde Sultan II. Mahmud ve Hattat Mustafa Râkım tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.⁵ Bu da 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkire (BOA, nr. 1-22), (Şekil 8) ile Hadikatü'l-Cevâmi adlı eserde belirtilen asıl puşidenin bu puşide olduğunu göstermektedir (Şekil 11, 12, 13).

Şekil 11

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Başucu, Env. No. 31/1687 (Baş ve Gözeller, 2024),

4 Puşideler parça parça parça olduğundan her bir parçaya ayrı envanter numarası verilmiştir. Envanter numaralarından da anlaşılacağı üzere 31/1687, 31/1688 ve 31/1689 bir puşidenin parçalarını; 31/1700, 31/1704 ve 31/1705 ise bir diğer puşidenin parçalarını ifade etmektedir.

5 Ayakucunda yer alan Arapça ketebede “Harrerehu'l-fakîr Mustafa Râkım [1]235” ibaresi yazmakta iken puşidenin yan bölümlerini oluşturan Puşide parçasında ise “ketebuhu el-Gâzi Mahmûd bin Abdülhamid Hân” ibaresi yazılmıştır.

Şekil 12

Hattat Mustafa Rakım Ketebeli Ayakucu Puşidesi Env. No. 31/1688 (Baş ve Gözeller, 2024),

Şekil 13

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sağ ve Sol Cephesi, Env. No. 31/1689 (Baş ve Gözeller, 2024),

Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan diğer puşide parçaları (Env. No. 31/1700, Env. No. 31/1704 ve Env. No. 1705) incelendiğinde üzerinde bulunan hatların birebir 31/1687, 1688 ve 1689 envanter numaralı puşideden kopyalandığı görülmektedir. 20 Recep 1312/17 Ocak 1895 (Şekil 10) tarihli tezkirede belirtildiği gibi yeni dokunacak puşidede eski puşidedeki hatlar birebir kopyalanarak yeniden dokunmuştur. Ancak ilk puşidede vişne çürüğü atlas kumaş kullanılırken yeni puşidede siyah kadife kullanılmıştır. Bunların yanı sıra gerek bitkisel süslemelerde gerekse bordür düzeninde çeşitli farklılıklar görülmekle birlikte bu puşidenin, H. 1312 M.1895 tarihinde yenisi ilk kez dokunan puşide olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 14, 15, 16).

Şekil 14

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Başucu Env. No. 31/1700 (Baş ve Gözeller, 2024)

Şekil 15

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sol Cephesi, Env. No. 1704 (Baş ve Gözeller, 2004)

Şekil 16

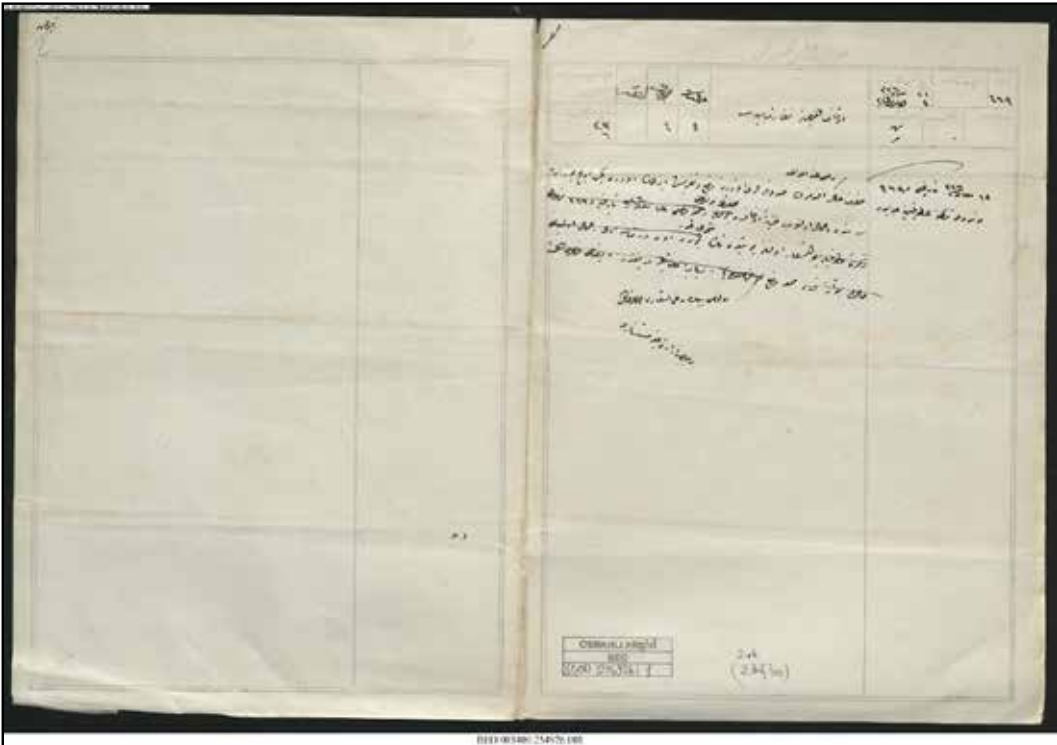
Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sağ Cephesi, Env. No. 1704 (Baş ve Gözeller, 2004)

Öte yandan puşidenin dokunmaya başlanılmasından yaklaşık 13 yıl sonra, 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908) tarihli belgede puşidenin hâlâ Eyüp Sultan Türbesi'ne konulmadığı ve Sadaret'in konu ile ilgili Evkâf'tan izahat istediği anlaşılmaktadır (BOA., nr.3400-254926/1) (Şekil 17).

Şekil 17

19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908) tarihli yazı

“SADARET-İ ‘UZMA MEKTUBÎ KALEMİ

Numero: 469

Tarih-i Tesviyesi: 21 Şaban 1326 / 4 Eylül 1324

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Behiyesine

(19 Şaban sene 1326 tarihli ve 469 numarolu tezkire-i atûfiyene cevabdır.)

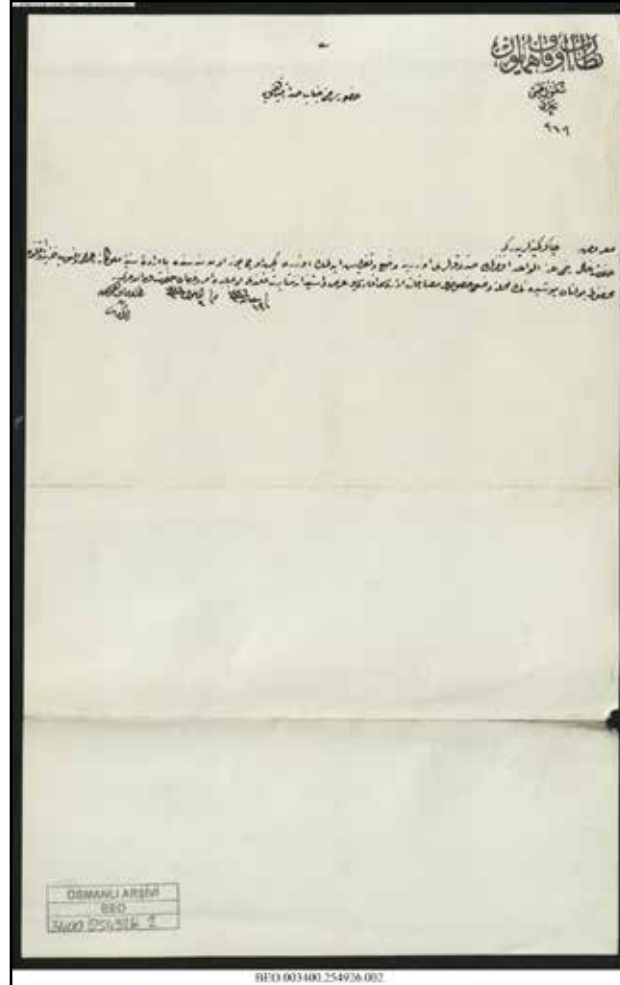
Hazret-i Hâlid Radiyallahu anhu'l-Vâhid efendimizin sandukaları üzerine vaz' ve tefrîş edilmek üzere geçen üç yüz on senesinde i'mâl olunub hazine-i Evkâf'da mahfuz bulunduğu iş'âr olunan puşidenin şimdiye kadar mahalline vaz' olunmamış babının dahi iş'ârı hususunda

Ber-muceb irâde-i aliyye Müsteşârî”

Bu defa Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden alınan cevabi yazıda puşidenin yerine konulması için Mesârifât idâresi tarafından gerekli çalışmaların (arz ve izin) başlandığı hususu ifade edilmiştir. Ancak puşidenin bu kadar zaman zarfında neden sandukaya örtülmediği konusuna açıklık getirmemiştir (BOA., nr.3400-254926/2) (Şekil 18).

Şekil 18

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden alınan cevabi yazı

“Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn Mektûbi Kalemî

Aded: 469

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret Penâhiye

Ma‘rûf-ı çâker kemînelerindir ki

Hazret-i Hâlid radi anh'l-vâhid efendimizin sandukaları üzerine vaz‘ve tefriş edilmek üzere geçen üç yüz on senesinde bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne i‘mâl olunub hazine-i Evkâf’da mahfuz bulunan puşidenin mahline vaz‘ı hususunda mesârifât idâresi ifadesiyle arz ve istizanına mübâşeret kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Şaban sene 1326 ve fî 2 Eylûl sene 1324”

Tüm bu belgeler günümüzde Eyüp Sultan Türbesi’ndeki Hz. Hâlid’in sandukası üzerinde bulunan ve genel hatları itibariyle bu iki puşide ile büyük ölçüde benzerlik gösteren puşidenin ne zaman imal edilerek türbeye konulduğu hususuna açıklık getirmektedir. Zira yaklaşık 13 yıllık bir süre zarfında sandukaya örtülmeyen puşidenin gerek Osmanlı arşivinde gerekse müze arşivlerinde yerine konulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türbeler Müzesi envanteri ile Türbe Teberrûkat defterinde yer alan H. 1322 m 1904/1905 senesinde imal edilip H. 1327 m 1909/1910 türbeye konulduğuna dair kaydın doğru olduğunu ve sanduka üzerindeki mevcut puşidenin 1904/1905 tarihli olup Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde hatları aynı şekilde korunarak ikinci defa yenilendiğini abul edebiliriz.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk işleme sanatımızda önemli bir yere sahip olan puşideler; malzeme, işleme tekniği, süsleme kompozisyonu ve tipoloji açısından yeteri kadar değerlendirilmemiştir.

Eyüp Sultan Türbesi ile ilgili hemen hemen tüm kaynaklarda kısaca bilgi verilen puşide, ağırlıklı olarak Sultan II. Mahmud (1808/1839) Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Bunu asıl sebebi ise bu bilginin Ayvansarayî Hüseyin Efendi’nin Hadîkatü’l-Cevâmî adlı eserinden alınmasıdır. Ancak Ayvansarayî’nin H.1201 / m 1787 tarihinde vefat ettiği düşünüldüğünde Sultan II. Mahmud’un yaptırdığı puşide ile ilgili ilk bilgiyi söz konusu eserin zeylini yazan Ali Satı Efendi’nin (? – 1842) eklediği söylenebilir (Galitekin, 2001, s. 32-33).

Bununla birlikte, 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” gereği kapatılan türbelerdeki kıymetli eserlerin müzeye taşınması amacıyla oluşturulan komisyonun hazırladığı türbe teberrûkat defteri ile Türbeler Müzesi’nin envanter defterindeki kayıtlarda, Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan puşidenin aynıısının Sultan II. Abdülhamid tarafından 1322/1904 yılında yeniden yaptırıldığı ve 1327/1909 yılında yerine konulduğu bilgisi yer almaktadır. Bu durum, muhtemelen 1895 yılında ilk kez yeniden imal ettirilen puşidenin, sebebini bilmediğimiz bir nedenle evkaf depolarında bekletilmesi ve sandukaya örtülmemesi sonucu, geçen 13 yıllık süre zarfında yeni bir puşidenin daha yaptırılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yine söz konusu puşidenin üzerinde yer alan ve Sultan II. Mahmud ile Hattat Mustafa Rakım Efendi’nin hatlarından oluşan yazı kuşaklarının resmî belgelerle yeni puşideye aynı şekilde kopyalandığı iddiası da kanıtlanmıştır.

Sonuç olarak bugün tarihsel serüveni ile kıymetli bir eser olan Eyüp Sultan’ın sanduka puşidesi, Türk işleme sanatı açısından oldukça değerli veriler ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın bir puşidenin imalatından sandukası üzerine örtülmesine kadar olan sürecin detaylı bir şekilde ele alarak dönemin sanatsal zevklerinin yansıtılması ve gelecek nesillere bu sanatın ulaşmasını sağlaması açısından bundan sonraki çalışmalara katkı vereceğini umuyoruz.

Kaynakça

- Adıgüzel, D. ve Akbulut m (2017). *Osmanlı hanedan türbelerindeki Maraş İşi pûşideler*. İstanbul Beylerbeyi Sabancı Olgunlaşma Enstitüsü.
- Akakuş, R. (1973). *Eyüp Sultan ve mukaddes emanetler*. Milsan Basın Veb Opset,
- Alpak, C. (1989). *Eyüp Sultan ve Türbesi*, Refioğlu Yayınları.
- Aykut, A.S. (2004). *İbn Batuta seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Barışta, H.Ö. (1997). 19-20. yüzyıl yazılı bezemeli Türk işlemleri: İstanbul hanedan türbelerinden puşide ve puşide levhalarından örnekler, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 93-103.
- Barışta, H.Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk işlemleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barışta, H.Ö. (2012). Geç Osmanlı Dönemi'nde Eyüp Sultan'daki türbelere saraydan armağan edilen işlemler, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu: Şehir ve Kutsallık XI Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 96-105.
- Baş, K. ve Gözeller, A. (2024). Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki sanduka pûşideleri, *Milli Saraylar Dergisi*, 26, 91-115.
- Berk, S. (1999). *Hattat Mustafa Rakım celî sülû ve tuğra estetiği* [Yayımlanmamış doktora tezi], Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Bab-ı Defteri İradeler (D. DRB.İ), Dosya No: 1, Gömlek No: 22, Tarih: 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821).
- BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3400 / 254926/1, Tarih: 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908).
- BOA, (BEO), 3400 – 254926/2, Tarih: 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908)
- BOA, Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ), 170/4, Tarih: 4 Safer 1322 (20 Nisan 1904).
- BOA, Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 113/31, Tarih: 20 Recep 1312 (17 Ocak 1895).
- BOA, Y.MTV, 303/80, Tarih: 26 Ramazan 1325 (2 Kasım 1907).
- BOA, Topkapı Sarayı Arşiv Evrakı. (TS.MA.E.), 599/47, Tarih: 17 Cemazeyilevvel 1310 (7 Aralık 1892).
- Bozkurt, N. (2009). Sanduka, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, TDV, 102-104.
- Doğanay, A. (2001). *İlk Devir İstanbul türbelerinde mimari plastik ve tezyinat* [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Eyüp Sultan Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, TDV, 9-12.
- Galitekin, A.N. (2001). *Ayvensarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî 'Efendi, Süleyman Besim Efendi: Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve diğer dîni sivil mi 'marî yapılar)*. İşaret Yayınları.

- Giray, İ. (1975). *İstanbul'da sahabe kabirleri*. Bedir Yayınevi.
- Güven, E. (1998). Eyüp Sultan Türbesi'ne vakfedilen eserler, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 312-319.
- Güven, E. (2000). Eyüp Sultan Türbesi'nin hat sanatı açısından değerlendirilmesi, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 310-323.
- Haskan, M.N. (1996). *Eyüp Sultan tarihi*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- İpek, S. (2005). Osmanlı'da sandukalara örtme örtme geleneği ve Eyüp Sultan Haziresindeki taş lahit, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 322-337.
- İTM (İstanbul Türbeler Müzesi), Mihrişah Valide Sultan Sanduka Puşidesi, Envanter No: 6505.
- İTM, Sultan III. Selim Sanduka Puşidesi, Envanter No: 4804.
- İTM, Yavuz Sultan Selim Sanduka Puşidesi, Envanter No: 6082.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü III*. Milli Eğitim Yayınları.
- Sürür, A. (1976). *Türk işleme sanatı*. Ak Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. (2005). *Asırlar boyunca İstanbul eserleri olayları kültürü*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tahman, M.B. (1994). Eyüp Sultan Külliyesi, *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, 3, Tarih Vakfı Yayınları.
- Teksarı, S. (2005). *Büyük İstanbul Türbeleri*, Gül Neşriyat.
- Türbeler Teberrukat Defteri, TS.MA.E, Cilt. 1, Tarih: 1926.
- Yıldız Kısacık, S. (2020). Surre alayları ve Kabe örtüleri: Niğde Müzesi Kabe örtüleri örneği, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Niğde Özel Sayısı*, 1-16.